

D.Nurkeldiyeva

37

N-27

**PEDAGOGIK
PSIXOLOGIK
DIAGNOSTIKA**

37

N-27

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

D.A.NURKELDIYEVA

Shayxer

PEDAGOGIK – PSIXOLOGIK DIAGNOSTIKA

*(Rivojlanishida muqsoni bo'lgan bolalarning
pedagogik-psixologik diagnostikasi)*

5111900- Defektologiya

Toshkent
«VNESHINVESTPROM»
2019

UO'K 854.265.2

KBK 832.9

Pedagogik-psixologik- diagnostika darsligi defektologiya yo'nalishi talabalari, tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyasi a'zolari, bolalar psixonevrologlari, maxsus muassasalar defektologlari, o'qituvchilari uchun mo'ljallangan. O'quv qo'llanmasida bolalarning rivojlanishidagi nuqsonlarining kelib chiqish sabablari, patogenezi, klinik ko'rinishlari, murakkablashgan shakllari haqidagi asosiy ma'lumotlar keltirilgan. O'quv qo'llanmasida rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik o'rganishning nazariy-metodologik asoslari, rivojlanishidagi nuqsonlarning etiologiyasi, patogenezi, klinik shakllari yoritilgan. Maxsus ta'limda TPPK tashkil etish, uning ishining mazmuni berilgan. Bolalarni pedagogik, psixologik, logopedik tekshirishdagi differensial diagnostika metodlari, metodikalariga alohida e'tibor berilgan. Muallif o'quv qo'llanmani tayyorlashda I.Yu.Levchenko, S.D.Zabramnayalar taxriri nashr etilgan "Psixologo—pedagogicheskaya diagnostika" o'quv qo'llanmasidan foydalangan.

ISBN 978-9943-4886-2-5

©VNESHINVESTPROM, 2019

KIRISH

O'zbekistonda yuz berayotgan ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar imkoniyatlari cheklangan, alohida yordamga muxtoj shaxslarning ijtimoiylashuvi jarayonini sifatli takomillashtirishga qaratilgan innovatsion ta'lim dasturlari va texnologiyalarni tatbiq etishning metodologik va nazariy asoslarini ishlab chiqishning dolzarbligini ko'rsatadi.

Respublikamizda psixik-jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan yoki ijtimoiy o'ziga xosligidan qat'iy nazar barcha bolalar ta'lim va tarbiya olishlari uchun qulay sharoitlarni yaratishi kafili hisoblangan O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi, "Bola huquqlarining kafolatlari" kabi Qonunlarida jamiyatda sog'lom turmush tarzini yanada shakllantirish, aholi sihat salomatligini yanada mustaxkamlashga qaratilgan aniq chora-tadbirlar kompleksini ishlab chiqarish va ma'naviy jihatdan boy yosh avlodni tarbiyalash uchun barcha shart-sharoitni belgilab berilgan.

Keyingi yillarda davlatimiz tomonidan rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni ta'lim-tarbiyasining samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qancha ishlar olib borildi va borilmoqda. Bu kabi ishlarining barchasi alohida yordamga muxtoj, rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni, o'smirlarni hayotga, mehnatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda alohida yordamga muxtoj bolalarni ta'limga jalb etish, ularning ta'limdagi imkoniyatlarini aniqlash ishlari ham muhim ahamiyatga egadir.

Pedagogik-psixologik tashxis ishlarning to'g'ri yo'lga qo'yilishi bu toifadagi bolalarni maktab ta'limini muvaffaqiyatli o'zlashtirishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

"Pedagogik-psixologik diagnostika" darsligi pedagogika universitetlari, institutlarining defektologiya ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun mo'ljallangan. O'quv qo'llanmasining asosiy maqsadi — talabalarni bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarni pedagogik-psixologik

diagnostikasining nazariy asoslari bilan tanishtirish va rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni o'rganishga bo'lgan turli yondashishlarni va yo'llarni ko'rsatishdir.

Darslikda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik o'rganishning xususiyatlarini aks ettiradigan ma'lumotlar, shuningdek psixologik-pedagogik tashxis qilish metodlari va metodikalarining tavsifi yoritilgan.

Darslikning mazmuni bakalavriat bo'yicha defektologiya ta'lim yo'nalishining Davlat ta'lim standartlari hamda malaka talablariga mos keladi.

Darslik so'zboshi, 8 ta bob va ilovadan iborat.

Birinchi bobda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni pedagogik-psixologik tashxis qilishning metodologik tamoyillari yoritilgan. Unda bolalar rivojlanishidagi nuqsonlar toifalari, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik tashxis qilish vazifalari berilgan. Darslikning ikkinchi bobida aqli zaiflik tushunchasi, aqli zaiflikning klinik tavsifi va differensial diagnostikasi berilgan.

Uchinchi bobda TPPK ishining mazmuni va uni tashkil etish yo'llari, bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarni psixologik-pedagogik o'rganish metodlari yoritilgan.

To'rtinchi bobda turli yosh bosqichida (ilk, maktabgacha, maktab, o'smir) yoshidagi bolalarni psixologik-pedagogik o'rganish xususiyatlari bayon etilgan.

Darslikning beshinchi, oltinchi, etinchi, sakkizinchi bobida sensor nuqsonga ega bo'lgan, tayanch-harakatida nuqsoni bo'lgan hamda rivojlanishida murakkab nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik tekshirish usullari yoritilgan.

Psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'quv-tarbiyaviy jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish, korreksiyalashga yo'naltirilgan pedagogik vositalardan to'g'ri foydalanish, psixik va jismoniy nuqsonlari bo'lgan (aqli zaif, kar, zaif eshituvchi, nutkida nuqsoni bo'lgan, ko'zi ojiz, zaif ko'ruvchi) bolalarni o'xshash holatlardan farqlash; bolalarni tegishli maxsus muassasalarga to'g'ri yo'naltirish; bolalarning nuqsonlari tuzilishini bilish va hissiy-irodaviy doiralari, individual psixologik xususiyatlarini e'tiborga olgan xolda pedagogik ta'sirning samarali

metodlarini va usullari bilish malakali kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Darslikdan foydalanishda pedagogik jarayonda juda ko'p sub'ektiv omillar mavjudligi tufayli xolislik tamoyili alohida o'rin tutadi. Hech qaysi bir bola qayta takrorlanmaydi. Bir bolaga nisbatan yaxshi bo'lgan narsa boshqasiga mos kelmaydi. Bunday holatda haqiqatni izlash, maksimal vijdonlilik, ma'suliyatlilik zarur. Aks holda, bir xil masalalarda bir-biriga o'xshamaydigan mutlaqo boshqa pedagogik tushunchalar va pedagogik tavsiyalar olinadi. Bu masala ayniqsa rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganishda, ularning ta'limdagi ehtiyojlarini kafolatlashga qaratilgan ishlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

1 BOB. RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI PSIXOLOGO-PEDAGOGIK TASHHIS QILISHNING NAZARIY-METODOLOGIK TAMOYILLARI

1.1. Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlar haqida zamonaviy tasavvurlar

Oliy psixik funksiyalar yillar davomida shakllanadi. U nutqiy muloqot bilan tug'ilib, faoliyatning to'liq ramzi (simvolik faoliyat) bilan tugallanadi. Bolaning psixik rivojlanishi va shaxsini shakllanishi ta'lim va tarbiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Oliy psixik funksiyalarni shakllanishida nutq hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Psixologik mexanizmlarni tushuntirish uchun P.K. Anoxinning funksional tizimlar haqidagi konsepsiyasi qo'llaniladi. A.R. Luriyaning ko'rsatishicha, funksional tizim bolani tug'ilish davrida tayyor holda bo'lmasdan, balki uning psixik funksiyalari predmetlar hamda materiallar bilan o'zaro munosabatga kirishganida shakllanib boradi.

Funksional tizim - bu bir vazifani bajarish uchun bir qancha anatomik hamda fiziologik tuzilmalarni birlashtiradigan dinamik tuzilma bo'lib, turli nerv sistemalarida joylashgan. Psixologlar (A.R. Luriya, A.N. Leontev) doimiy ravishda oliy psixik funksiyalarning fiziologik negizi markaziy nerv sistemasi yoki uning alohida qismlari bo'lib qolmasdan, balki miya qobig'idagi funksional sistemaning birgalikda ishlashi deb ta'kidlaganlar. Bola hayot faoliyati jarayonida ushbu funksional sistemaning shakllanishi, sekin-astalik bilan murakkab xarakterga ega bo'lib, funksional bog'liqlik kasb etadi. Ushbu ilmiy tasdiq inson psixikasini rivojlanishi haqidagi tasavvurlarni o'zgartirdi. Fiziolog va psixologlarning tadqiqotlaridan ko'rishimiz mumkinki, alohida funksiyalar sistemasining etilganligi ma'lum bir rivojlanish davrida bir xil emas: ba'zi sistemalar shakllanib bo'lgan, ba'zilari esa endi shakllanadi. Shunga ko'ra, funksiyalarning rivojlanish tizimi bir xil emas ekan, deb xulosalash mumkin. Har bir funksional sistema, xatto alohida zonalari o'zining rivojlanish dasturiga ega, lekin ular bir butunlikda ish olib borishadi. Har bir yosh davrda ma'lum bir funksional sistema etuklik darajasida bo'lishi kerak, aks xolda ushbu sistemalar faoliyati o'zaro alo-

qadorlikda amalga oshirila olmaydi (L.O. Badalyan). Shunday qilib, psixik jarayonlar va shaxs xususiyatlari bosh miyaning alohida qism yoki zonalarida etuklik natijasi hisoblanmaydi. Ular ontogenezda to'planadi hamda bolaning ijtimoiy rivojlanish vaziyatiga bog'liq bo'ladi.

L.S. Vigotskiy o'zidan oldingilarni (G. Ya. Troshin, A.S. Griboedov, E. Segen, M. Montessori va boshqalar) ishlarini umumlashtirdi hamda anomal rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqdi. Ushbu konsepsiyaning asosiga psixologik rivojlanishning madaniy-tarixiy nazariyasi kiradi, buni L.S. Vigotskiy rivojlanishning me'yordagi hususiyatlarini o'rganib ishlab chiqqan. L.S. Vigotskiyning anomal rivojlanish konsepsiyasining asosiy belgilari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular XX asrning 50-90 yillardagi T.A. Vlasova, J.I. Shif, V.I. Lubovskiy, V.V. Lebedinskiy, E.M. Mastuykova va boshqa olimlarning ishlarida o'z rivojini topgan.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar (rivojlanishida psixik jismaniy kamchilikka ega, rivojlanishdan orqada qolish, rivojlanishida muammoga ega, alohida yordamga muhtoj) - sensor organlarning, markaziy nerv sistemasi yoki harakat-tayanch a'zolarining orttirilgan yoki tug'ma organik jarohatlanishi natijasida psixik funksiyalarning rivojlanishida kamchiliklarga ega bo'lgan bolalar kiradi. Ba'zi hollarda rivojlanishdagi kamchiliklar markaziy nerv sistemasi yoki analizatorlardagi nuqsonlar bilan bog'liq bo'lmasdan, mikroijtimoiy muhit sabablari natijasida kelib chiqadi. Bularga oiladagi tarbiya salbiy shakllari, ijtimoiy va hissiy deprivatsiyani kiritishimiz mumkin.

G. Ya. Troshin me'yorida va anomal rivojlanishning umumiy qonuniyatlari haqidagi fikrni ilgari surgan, buni esa ko'pgina tadqiqotchilarning (T.A. Vlasova, J.I. Shif, V.I. Lubovskiy) keyingi ishlarida ham ko'rishimiz mumkin. L.S. Vigotskiy me'yorida va anomal rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini izohlab, ular uchun psixik rivojlanishning ijtimoiy xarakterdagi umumiydir: pedagogik ta'sir me'yorda ham shuningdek rivojlanishning buzilishida ham oliy psixik funksiyalarning shakllanish manbai hisoblanadi, deb ta'kidlagan. Ammo, me'yorida rivojlanayotgan bolalarda kuzatilmaydigan, lekin rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda uchraydigan bir qator